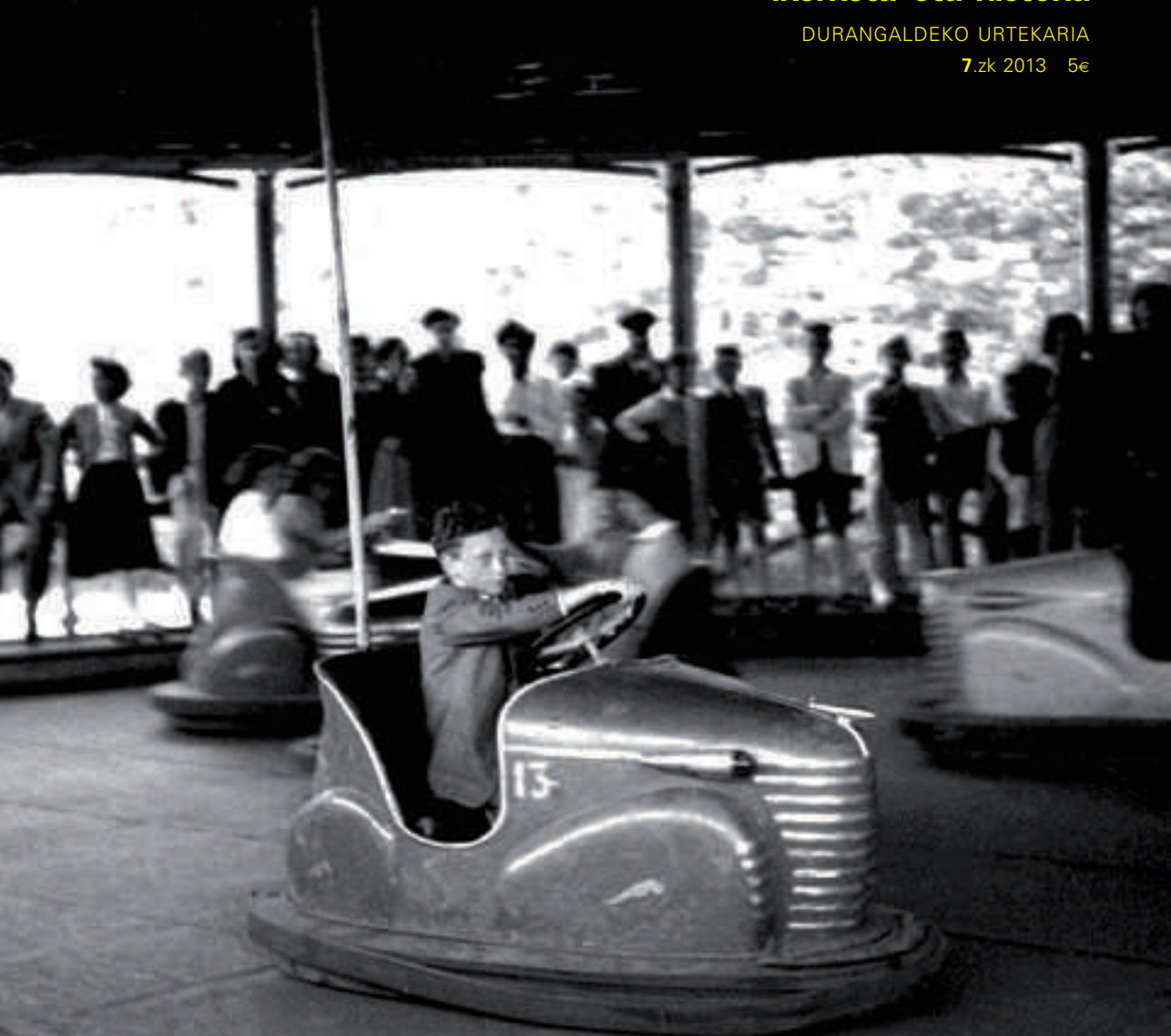

astola

ikerketa eta historia

DURANGALDEKO URTEKARIA

7.zk 2013 5e

AQUELLOS MARAVILLOSOS "SANANTONIOS"

AUZO ELKARTEEN BORROKAK

LA FÁBRICA DE ARMAS DE DURANGO

TXAKOLINA, URTEKO ARDOA?

EL MISTERIO DE MIKELDI

Bandoen arteko gerrak

TESTUA: JUAN MANUEL GONZÁLEZ CENBELLÍN

Marrazkia: Imanol Larrinaga

Garai oparo baten ondoren, 1.300. urtearen inguruan zailtasun ugari gertatu ziren sasoi berean: klimari loturiko ezbeharrak, uzta kaxkarrak, janari urritasuna, goseteak, izurriteak, prezio-igoerak, monetaren debaluzioak eta abar. Hori guzti hori zela eta, Europa atlantiarrean krisialdi ekonomikoa gertatu zen. Eremu horrek ez zuen bururik jasoko 1.500. urtera arte gutxi gorabehera.

Krisiak gizarteko maila guztiei eragin zien, jakina; baina guztiek ez zuten izan gaitasun berdina erantzuteko. Zailtasunei erantzuteko egoerarik onenean noblezia zegoen, boterea euren eskuetan zegoelako alde batetik eta gerlariak zirelako bestetik. Nobleek baliabide asko jarri zituzten martxan: merkataritzan esku hartu zuten, menpekoei betebeharrak ipini zizkieten, euren pribilegioak/gehiegikeriak erakundeetan onartu zituzten, eta justizia-administrazioaren arduren monopolioa eskuratu zuten. Baina batez ere nobleziak gerrari ekitea erabaki zuen. XIV. eta XV. mendeetan gerra zibil ugari izan zen. Nobleek bultzatutako gudu haien helburua argi zegoen: euren interesen aldeko erregea agintean eustea eta beste kasu batzuetan agintetik kentzea.

Maila geografiko txikiagoan, aipatutako gerra zibilen antzeko liskarrak gertatu ziren bandokideen artean. Familia nobleek inguruko beste familia batzuen aurka borrokatu ziren, bakoitzaren kontrol ekonomikoari eusteko. Euskal Herrian ere berdina gertatu zen. Egoera oso modu ulergarrian adierazteko, hona hemen azalpen xume bat: leinuak ondoko leinuen aurka borrokatu ziren, besteen aberastasun-iturriez jabetzeko, eta berenganatzeko aukerarik ezean, iturri horiek deuseztatzeko. Indar militarra areagotzeko, leinuek beste familia batzuen adiskidetasuna bilatu zuten. Elkartzeko joeraren ondorioz, leinu guztiek bi bando handi eratu zituzten: oinaztarra eta ganboatarra. Arerio biak 1330an hasi ziren elkarren aurka borrokan eta 1480ra arte jarraitu zuten, etenekin bada ere.

Ahaide nagusiaren menpe bildutako taldeari esaten zaio *leinua*. Taldea txikiak senidez osatuta egoten ziren gehienbat. Dena den, garrantziko leinuek kide ugari izaten zituzten: senide biologikoak nahiz politikoak, su-etenean zeudenak (*"atreguados"*), lekaioak,

acotados izenekoak (indarkeria-ekintza gehienak egiten zituzten gaizkileak), morroiak eta arduradun batzuk (ahaide nagusiarekin harreman zuzena zeukatenak).

Beraz, leinuaren aginte-eremuko ia gizon guztiek osatzen zuten leinua. Eta leinuaren ahaide nagusia jaun eta jabe izaten zen. Ahaide nagusia senide guztien gainetik egoten zen arlorik gehienetan, eta menpekoei fideltasuna eta aginduak itsu-itsuan betetzea agintzen zizkien. Trukean, bere taldeko edonori laguntzeko prest zegoen, eta norbaitek bere taldeari irainen bat eginez gero -nahiz eta txikikeria bat izan-, erruduna zigortzeko prest ere bazegoen.

 Zaldibarko dorretxea, 50. hamarkadan. Roisin.

 Butroeko gaztelu zaharra.

 Etxaburuko dorretxea. Izurtza. *Indalecio Ojanguren.*

Durungaldeko lehenengo leinuak zaldibartarrak eta ibargoentarrak izan omen ziren. Lurraren jabetasuna zela eta, azkar hasi ziren bien arteko eztabaidak (por “*valer más en la tierra*”). Eta eztabaiden ondoren liskarrak etorri ziren. Aurretik tirabiraren bat egon bazen ere, benetako borroka 1332an etorri zen. Ibargoengo ezkutariek Zaldibarko Juan Roys eta 15 gizon bazkari batera gonbidatu zituzten Ibargoengo dorretxera. Bazkaltzen hasteaz batera gatza eskatu omen zuten (“*sal, sal*”). 50 gizon ezkutareku batetik irten eta gonbidatuak hil zituzten. Harrez gero, esamolde bat entzuten da: norbaitek gatza eskatzen badu, “*ibargoentarrena ez dadila izan*”.

“convidaron los escuderos de Ybargoen a comer a Juan Roys de Çaldivar, fijo de Ruy Sanches de Çaldivar, con XV omes, en la torre de Ybargoen. E quando se sentaron a comer pedieron: sal, sal. E salieron de una camara çinquenta omes que yasian escondidos, e mataron al dicho Juan Roys de Çaldivar e a todos los XV omes. E quedo por refran que quando alguno pide sal que disen «no sea de lo de Ybargoen»”.

Era hartan hasitako liskarrak are gehiago korapilatu ziren kanpoko leinu indartsuen eraginez. Durangaldea oso tentagarria zenez, Bizkaiko familia indartsuak eskualdeari etekina ateratzen ahalegindu ziren. Beraz, bai butroetarrak (Muxika-Butroe gerora) bai abendañotarrak azkar agertu ziren eskualdean. Butroetarrek oinaztarren leinuko indar nagusia ziren Bizkaian;

 Muntsaratzko dorretxea, Abadiño. *Roisin.*

abendañotarrak, aldiz, ganboatarrenak. Bi talde horiek aipatutako data baino lehen ere esku hartu zuten eskualdean. Hara: 1327an abendañotarrek Ruy Sanchez Zaldibarkoa eta bere 10 gizon hil zituzten, lurraren jabetza ukatzeagatik (*“por que les contrariuava el mando de la tierra, e de aquel dia en adelante sienpre ovo enemistad entre los de Avendaño e los de Çaldívar”*). Gauzak horrela, zaldibatarrek oinaztarren leinuan kokatu ziren; ibargoentarrak, jakina, ganboatarren magalean babestu zirelarik. Horiek taldea aukeratu ondoren, familia txikiagoek ere pausu berdina eman zuten: unzueta-tarrek eta bernatarrek zaldibatarrekin bat egin zuten; eta Marzaa, Etxaburu, Muntxaraz, Berriz, Urkiaga, Unda eta Ibarra familiak ibargoentarrengana hurbildu ziren.

Desoreka horren ondorioz, ganboatarrek indar handiagoa izan zuten Durangaldean. Pentsa, Lope Garcia Salazar kronikariak ibargoentarrei eta euren adiskideei buruz hitz egiterakoan *“durangarrak”* izena erabiltzen zuen. Hiribil-

 Lope Garcia Salazar

duak ere bataren eta bestearen alde jarri ziren. Durango eta Elorrio ganboatarren aldekoak ziren; Ermu zaldibatarren aldekoa; eta Otxandion bi joerak azaldu omen ziren.

Garai horretatik aurrera sarritan gertatu ziren liskarrak. Ez zen etengabeko gerratean, baina tentsioa eta indarkeriarako joera baziren etengabekoak. Bortizkeria hark mende eta erdi baino gehiago iraun zuen. 1490ean Durangon, Elorrioren eta Durango Merindadean izandako erreketak, lapurretak, hilketak eta abar epaitu zituzten. Ildo beretik, martaatarrak eraikitzen ari ziren dorretxeari buruzko ikerketa agindu zuten 1498an.

Durangaldean bandoen artean izandako borrokak zehatz aztertzeak luze joko lukeenez, kasu argigarri batzuk baino ez ditugu aztertuko. Edonola ere, kasu adierazgarriak izan daitezke bandokideen indarkeriaren berri emateko, herritarrengan oro har eta aurkako leinuengan izan zuen eragina jakiteko.

 Etxaburuko leinuaren armarría, Izurtzako San Nikolas elizan.

Marzaako dorretxea / Armarria elizan / Katafalkoa

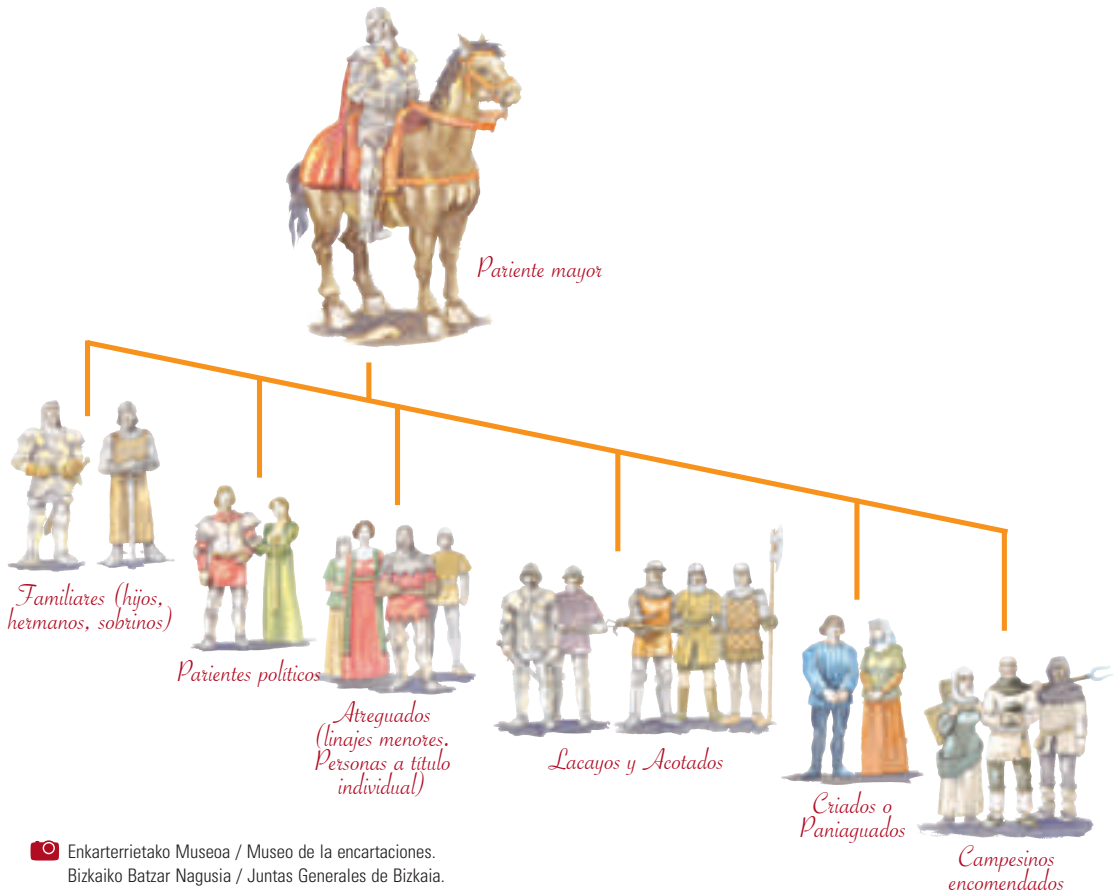

Otxandio erre

Kanpoko eraginak Durangaldean izan zuen indarraren ondorio argigarria izan daiteke ekintza hura.

Muxika-Butroetarrak Aramaioko jauntxoak ziren. Eta dakigunez, Aramaio oso aberatsa zen basogintzan, nekazaritzan eta abeltzaintzan. Horrez gain, Aramaio eta Otxandio auzo-herriak ere baziren. Otxandio hiribildua, bestalde, Gaztelatik Bizkairako sarbide garrantzitsuenetako bat zen. Oinaztarrek gotorleku tankerako dorretxea bat eraiki zuten bertan. Eta abendañotarrek ere laster eraiki zuten beste gotorleku bat.

1415ean Abendañok Muxika-Butroetarren etxea erre zuen. Muxika-Butroetarrak berehala joan ziren Otxandiora. Bi aukariak bakoitza bere auzoan babestuta zeudela, Juan Lopez Ganboa iritsi zen Gipuzkoatik, ganboatarren gudaroste guztia zekarrela. Eta bidean, egun bateko atzerapenaz, Migel Lopez Lazkao zetorren, oinaztarren gudaroste guztia zekarrela. Bizkaiko eta Gipuzkoako leinu indartsuenen arteko borroka latza zetorrela ematen zuen, baina ganboatarrak ez zuten nahi izan indarrak orekatzerik. Armen bidez ezingo zituztenez atera herritik, oinaztarrak iritsi baino lehen herriari sua eman eta hiltzea erabaki zuten ("que le pegasen fuego, e con el los sacarian e maturan antes que onesinos veniesen"). Erabaki eta egin. Ihesean Muxika-Butroeren 15 gizon hil zituzten. Alde egitea lortu zutenak herriaren kanpo aldeko mendixka batean ezkutatu ziren, lagunak iritsi arte. Baina ordu-rako ganboatarrak gotorlekuan babestuta zeuden ("*en su media villa e en una casa fuerte*"). Beraz, su-etena adostu, eta oinaztarrek alde egin zuten.

Itxura guztien arabera ez zen kiskali herri osoa, abendaño-tarren “*media villa*” zeritzona zutik baitzegoen. Hala ere, Otxandiokoa triskantza handia izan omen zen. Herritarrek ez zuten eskurik hartu, eta hiribildua kaltetuta geratu zen Bizkaiko bi leinu handien arteko borrokaren ondorioz.

Argitu behar da ganboatarrak ez zutela Otxandio barririk erre, 1451n Arrasateri ere sua eman baitzioten. Arrasaten helburu berdina lortu nahi zuten: Muxika-Butroetarrak irtenaraztea. Arrasaten unzuetairek eta zaldibartarrak ere esku hartu zuten, emaitza 10 hildako izan zelarik.

Gipuzkoako oinaztarren erronka

1425ean Durangoko ganboatarrek razzia bat egin zuten Gipuzkoako lurraldean. Harrigarria bada ere, urrundu egin ziren euren ohiko eremutik. Martzaatarrek Sante Trian mendatera (Zegamako San Adrian ote da?) iritsi ziren; ibarratarrek, etxaburutarrek eta Durangoko herritarrek lagun-durik. Su-etena izan arren (bakealdia adostuta), erasoia jo eta borrokan aritu ziren Lazkaoko eta Igartzako leinuetako ahaide nagusien aurka, oinaztarren leinuko Gipuzkoako buruzagiak hiltzeko asmoz alegia. Nahiz eta helbururik lortu ez, ahaide batzuen atzetik ibili ziren segika, eta bide batez mandazainei urrezko 500 florinen balioa lapurtu zieten.

Handik urtebetera -tarte horretan florinen arazoa era baketsuan konpontzen saiatuko ziren seguruenik- Gipuzkoako oinaztarrek erronka bota zieten martzaatarrei, ibarratarrei eta etxaburutarrei. Horiei eta beste askori ere egin zieten deialdia: Martin Saes Iburgurenen oinordekoei, Durangoko hiribilduko herritarrei, morroiei, mandazainei, errotariei eta abarri.

“e a todos sus parientes de las sus treguas dellos e de cada uno dellos, e a todos los escuderos que deçienden de la rodilla de don Martin Saes de Iburguren... e a todos los omnes que biven e moran en la dicha villa de Tavira de Durango, e (a) todos los paniaguados, asi mulateros como busteros e molineros, e a todos los que labran e labraren en sus heredades dellos e de cada uno dellos”.

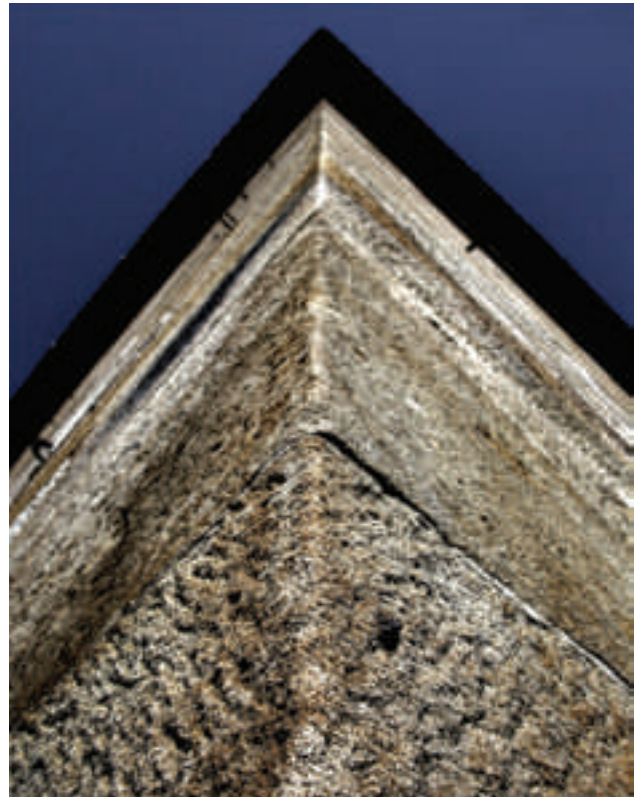
Ez dakigu erronka hark ondoriorik izan zuen ala ez. Ondorioak alde batera utzita ere, testua beste ideia batetatik ere bada interesgarria: leinuaren zabaltasun handia adierazten digulako.

Erronkak “Martin Saes de Iburgurenen belauneko zaindariak” aipatzen ditu. Izan ere, Durangaldeko familia

ganboatar guztiak ibargoentarren adarrak omen ziren, leinu-sortzailearen belaunaren ondorengoak -*belaun* hitzak senidetza adierazten du euskaraz-. Era berean, erronka hura leinuko enparauentzat ere bazen, nahiz eta odoleko senideak ez izan: lehenengo morroiak, mandazainak, errotrariak eta abeltzainak; ondoren, menpeko baserritar guztiak. Kasu horretan ez zituen aipatu lekaioak. Gehienetan soldatapeko gaizkileak zirenez, beharbada ez zituzten lotuko leinuarekin.

Esan dugun bezala, leinuak kontrolatzen zituen inguruko ia biztanle guztiak aipatzen ditu zerrrenda horrek. Jende gutxi geratzen zen ahaide nagusiaren agintetik kanpo. Erronka kontuan harturik, bilauak (hiribilduko biztanleak) ere bandokideen menpe zeuden nolabait (*“a todos los omnes que biven e moran en la dicha villa de Tavira de Durango”*).

 Muntzaratzko dorretxea, Abadiño.

Bernako dorretxea bota

Bernako dorretxea Amorebieta-Etxanoko jurisdikzioan dago gaur egun antzinako Zornotzako merindadean; hala ere, garai hartan Durangoko merindadearen barruan zegoen. Bernatarrek guztirako gehiegikeriak egiten zituzten dorretxe haren inguruan; bai eskualdeko jendearen kaltetan, bai Durango eta Bilbo arteko errege-bidetik zihoazen bidaiariak izorratzeko.

Batzuetan lapurretan egiten zuten: abereak -bernatarrek eta euren lekaioek jateko, nahiz jabeei diru truke itzultzeko-, sagardoa, arropak eta abar. Beste batzuetan dirua eta beste gauza batzuk ere *“eskatzten”* zituzten, eta jendeak eman egiten zizkien kalte larriagoen beldurrez (*“les solian dar por quanto avian miedo que sy non les davan que mayores dafnos les vernian”*). Noizbehinka indarkeriara jotzen zuten. Behin, esate baterako, herritar bat bi kaparen artean sartu eta kolpatu egin zuten (*“le dieron buenos cocorrones e coçes”*). Beste batzuetan amorruz jokatzeko zutela ere ematen du, adarjotze negargarriak eginez: gurdietan eta kupeletan zekarten sagardoa indarrez kentzen zieten, eta ondoren urez betetzen zizkieten barririk (*“le finchian las dichas pipas de agua”*).

Baina ez hori bakarrik. Inoiz *“gehiago balio”* duten gizonen harrokeriaz ere jokatu zuten. Behin Fernando Bernak -leinuaren ahaide nagusiak- marabediak eskatu zizkion emakume bati. Emakumeak 7 maraiko eskaini zizkionean, Fernandok berak ez zuela 7 maraiko balio aurpegiatu zion. Emakumeari kolpe batzuk jo ondoren, emakumeak 10 maraikora igo zuen *“oparia”*.

Bernatarren menpeko eremuan herritarrei eta bidaiariei egindako gehiegikeriak zirela eta, beldurra zabaldu zen. Ondorioz, durangarrak Bilbora joaten zirenean, ez

 Bernako dorretxea gaur egun.

ziren joaten errege-bidetik, Arratiatik eta beste bide batzuetatik baino, nahiz eta Berna inguratzeko ibilbidea bi edo hiru legua luzatu (*“avian de yr a la dicha villa de Viluao non osavan yr por el camino real por estar ende la casa, e solianse yr por Arratia e por otras partes rodeando dos o tres leguas por cada ves”*).

Inor ez zen ausartzen leinuari salaketarik jartzen eta aurre egiten. Justiziak ere ez zuen egiten ofizioz, garai hartako justizia oso lasai -edo agian gainezka eginda- zegoelako.

Baina antza denez, bernatarrek muga guztiak gainditu zituzten Gasteizko eskribau bat hil zuten egunean. Ez dakigu zergatik hil zuten, baina ekintza hark korrejido-rea esnatu zuela ematen du, dorretxea goitik behera botatzea erabaki zuelako.

Beraz, 1445eko uztailaren 20an, durangarrek -Abendañoren laguntzaz- bota egin zuten Bernako dorretxea.

Elorrioko borroka

1468an gertakari batek Durangaldeko indar-oreka aldatu egin zuen. Lope Gartzia Salazarrek dioenez (kronikalaria ez ezik bandokidea ere bazen), Pedro Ruiz Ibarra beste taldearen alde jarri zen, nahiz eta ordura arte durangarra -ganboatarra- izan (*"que era de los mejores de Durango, entró en treguas de los Zaldibar"*).

Elorrioko ganboatarren ez zuten onartu erabaki hura, eta etengabe erasotzen zieten ibarratarrei eta euren adiskide berriei. Orduan, Muxika-Butroeko leinukoek gizon batzuk bidali zituzten laguntzeko. Arerioak (abendañotarrek) berehala erantzun zuten, hiribildura 1.350 gizon bidaliz. Talde hark kanoi batzuk ere bazekartzan. Ibarretarren dorretxean ezkutatuak 150 gizonen erasotzeko erabili zituzten kanoiak. Ondoren, Muxika-Butroetarrek heldu ziren, Bizkaia guztian 4.000 gudaritik gora batu eta gero.

 Bonbarda.

 Marzaako dorretxea.

Muxika-Butroetarrek Elorriora joan ziren, kanoi eta guzti, setiatzeko asmoz. Gudaroste gehiena atzealdean geratu zen, baina 600 gizonen osaturiko taldeak aurrea hartu, kanpalekua jarri eta artilleria prestatu zuen. Une hartan ezohiko zerbait gertatu zen (*"no saviendo si fue por trayçion o por misterio de Dios"*): atzealdeko 3.500 gizonen ospa egin zuten, nahiz eta hiribilduaren kanpo aldean arerioak ikusi ez, eta euren aurka inork erasorik egin ez. Elorriarrek harresetik ikusi zuten talde handia ihes zihoala. Berehala ekin zioten erasoari, eta prestaketa-lanetan zebilen talde txikia ustekabean harrapatu zuten (*"que desto no savian ni vian nada"*).

Borroka ondorioz 265 oinaztar hil zituzten eta ibarratarren etxeak ez ezik, kanoiak ere jabetu ziren (*"e tomaron la casa de Ybarra, e las lombardas, e todas las armas que dexaron"*). Ganboatarren taldean ez dakigu zenbat hildako izan ziren. Dena dela, garrantziko garaipena izan zen abendañotarrentzat eta euren laguntzat.

Egia esan, aipatutako zerbakiak ezin ditugu estu-estu hartu. Puztutakoak direla pentsatu behar da, gertakariaren garrantzia adierazteko kopuru handiagoak direla -garai hartan jokabide hori ohikoa zen-. Kopuruaren fidagarritasuna gorabehera, Elorrioko borroka leinuen mugitzeko gaitasuna eta leinuen hedapena agerian uzten ditu. Elorriokoa, bandoen arteko borroka nagusietakobat izanik, butroetarrek Enkarterriko, Uribeko, Busturiako eta beste toki batzuetako gizonen laguntasuna izan zuten.

Elorrioko borrokaren ondoren egoera ez zen askorik aldatu. Bi bandoek elkarren aurka jarraitu zuten. Ibarretarrak izan ziren kaltetuenak -dorretxerik gabe geratu ziren-; hala ere, San Agustineko eta Elorrioko Sortzez Garbiaren Basilikako hamarrenei esker, laster egin zuten aurrera.

Elorrioko borroka. Iturri Kultur Etxea.

Plaka, Elorrioko Elizburu kalean.

"En el año de 1524 día domingo y de mayo 8 por la vuelta de la pascua paciguó lo exceso Juan Gómez y Perez"

📖 "Oñaztarrak eta ganboatarrak bakea adosten Gonzalo Moro korrejidorearen aurrean". Jose Etxenagusia Errazkin.

Nahiz eta guk lortutako datuak denboran barreiatuta egon, bandokideek agiritan agertzen jarraitu zuten noizbehinka. 1.486an Fernando Perez Zalbibarri bandoak eratu izana leporatu zioten; 1.492an berriztarrrek Juan Martinez Zaldibar zigortzea eskatu zuten; 1.498an martaatarrak egiten ari ziren dorretxeari buruzko ikerketa agindu zuten; eta abar.

Dena dela, gauzak aldatzen hasita zeuden. 1.474an Errege Katolikoak agintean jarritz, bandoen arteko gerraren amaieraren hazia erein zuten. Erregeen bake-politikan gorabeherak izan ziren eta kasuan kasuko egoerek baldintzaten zuten. Hala eta guztiz ere,

politika hark leinuen eta ahaide nagusien indarkeria mugatzea zuen helburu.

Edonola ere, erregeen politikak ez zuen arrakastarik izango, baldin eta aldeko egoera ekonomikorik izan ez balitz. Atlantikoan merkataritza indarberritu egin zen, burdin-eskaria areagotu, laborantza-lurra ugaritu, biztanle kopurua handitu, eta abar. Krisialdia ahulduz joan zen. Aurrerantzean nobleziak ez zion indarkeriari heldu aberasteko asmoz. Horrela amaitu ziren bandoen arteko gerrak.

Juan Manuel González Cenbellín

Director Técnico del Museo Diocesano de Arte Sacro